

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2017

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Från kista till golv och till kista igen: om en spännande bräda från Mariakyrkan i Sigtuna

Pia Bengtsson Melin

I Historiska museets samlingar finns drygt 10 miljoner föremål av olika slag. De flesta är arkeologiska fynd, medan andra tillhör den kyrkliga samlingen. Det föremål som den här artikeln handlar om tangerar faktiskt båda grupperna: ett fragment av en möbel som kanske har tillhört ett konvent, men som senare återanvänts i ett trägolv i en kyrka för att till sist påträffas som fyllnadsmaterial vid en restaurering.

Bakgrund

1905 restaurerades Mariakyrkan i Sigtuna av arkitekten Agi Lindegren. Denne hade som ambition att renodla den medeltida interiören och skala bort de inslag från senare tid som ansågs utgöra störande inslag i det medeltida kyrkorummet. I koret, på södra sidan, tog man bort en strävpelare och under golvet påträffades en mängd gammalt virke. I ansamlingen fanns även en ekbräda, 110 cm lång och 24 cm bred, med skuren ornering på ena sidan. Brädan togs om hand av byggmästaren A. Johansson, som sedan sålde den vidare till Historiska museet där den inleddes i samlingarna och försågs med inventarienumret SHM 12670 (*fig. 1*). Troligen har den urtagning som finns i brädans ena hörn gjorts för att den skulle kunna användas sekundärt som en del av ett trägolv. Den har då förmodligen legat med den dekorerade sidan nedåt, då sniderierna är i relativt gott skick med endast smärre materialbortfall. Redan vid inköpet antogs det att brädan utgjort en del av en kista och i förteckningen över Historiska museets tillväxt för år 1906 står det angivet inom parentes: ”af kista?” (SHM: Medeltidskatalogen). Denna slutsats tycks vara helt korrekt. Både format och ornering antyder att den aktuella brädan utgjort en del av mittpartiet av en så kallad ståndkista. Dessa hörde till medeltidens förvaringsmöbler och var tillverkade i skifteteknik, en gammal träteknik där liggande plankor fälls in i stående stolpar med spår. Tekniken är praktisk då även kortare eller snedväxt virke kan komma till användning. Modellen användes av allmogen långt fram i tiden. Hur kan då denna kista från Mariakyrkan en gång ha sett ut?

*Figur 1. Ornerad bräda av ek funnen under golvet i koret i Mariakyrkan i Sigtuna.
Foto: Ola Myrin, SHMM.*

Kistan: medeltidens mest mångsidiga möbel?

Kistor förekom under medeltiden i alla typer av miljöer och utformning och storlek varierade beroende på behov. De kunde hysa en mängd olika ting, allt från kläder och smycken till verktyg och böcker och hade ofta benämning efter vad som förvarades i dem (KLN 1963:423). Ärkebiskopen i Uppsala, Birger Gregersson, skall till exempel ha öppnat en kista i herr Nils prebendegård i Frötuna i Uppland 1368 som innehöll en mängd olika föremål. Här ingick enligt ett pergamentsbrev, RA 1368 29/9, bland annat ett emaljerat relikskrin, fingerringar, silverskedar, silver-bägare och kanna, skålar, silverkors och knivar med handtag av både elfenben, bergkristall och sten (Peringskiöld 1719:311f, samt Uppsala domkyrka I 2010:70). Ibland var kistorna också försedda med järnbeslag där smidet fungerade både som försäkring, förstärkning och dekor. På så sätt blev de extra säkra, både mot tjuvar och mot skador vid oöm hantering, men också mer ekonomiskt värdefulla. Smide var dyrbart och om kistan var försedd med beslag så angavs det i inventarielistor och lösöresförteckningar (Knutsson 2008:27). De äldsta bevarade medeltida kistorna är tillverkade av urgröpta ekstockar och försedda med kraftiga smidesbeslag med tillhörande låsanordningar som ofta var tre till antalet. De är ofta betecknade som "offerkistor", även om det ibland är oklart om de verkligen har haft denna funktion. I Historiska museets samlingar finns en kista av denna typ som ursprungligen stått i Svinnegarns kyrka och i Gamla Uppsala kyrkas vapenhus finns en kista av samma modell, dock försedd med färre beslag än den från Svinnegarn. (fig. 2 & 3) Båda dessa är daterade till 1200-talet och liknande kistor finns från kyrkor i England och på kontinenten (von Schoultz 1949:5). I kyrkan fungerade kistorna ofta som förvaring för böcker och den liturgiska skruden, men också för nattvardssilvret.

*Figur 2. Stockkista från
Svinnegarns kyrka, Uppland.
Foto: Peter Sillén, SHM.*

*Figur 3. Detalj av stockkista
i Gamla Uppsala kyrka.
Foto: Pia Bengtsson Melin.*

bröllopsgåva eller som ingående i hemgiften (*fig. 4*). Förutom att vara en förvaringsmöbel kunde den även brukas just som sittmöbel och kunde ibland dessutom vara försedd med både ryggplatta och fotstöd. Från nordiskt håll är denna typ av "kombinationsmöbler" kända genom skriftligt källmaterial från 1400- och 1500-talet som bland annat bordkista, "kistesang" och "bencke kiste", men något exemplar finns inte bevarat (KLN 1963:431). En kalkmålning från 1400-talet i Risinge gamla kyrka i Östergötland som föreställer Noa när han får en trolldryck av sin hustru, visar troligen just en sådan kombination av kista och sittmöbel (*fig. 5*).

Kistan fungerade långt fram i tiden även som "resväska" och medfördes på resor både på land och till sjöss. Sjömän hade alla sina ägodelar samlade i en kista som följde dem på resorna. De kunde också ha funktionen av ambulerande kontor då köpmännen ofta använde dem som skrivmöbel under sina resor (Karlson, 1928:57). När den norske ärkebiskopen Aslak Bolt flyttade från Bergen till Nidaros 1429, hade han packat inte mindre än 17 olika kistor där var och en benämns i lösöresförteckningen efter funktion, ursprung eller utseende. I kistorna fanns förutom hans personliga småsaker även böcker, liturgiska föremål, kläder och textilier (KLN 1963:424).

Bevarade ståndkistor i Sverige

Från äldre medeltid har några ornerade ståndkistor bevarats i Nordiska museet, bland annat från Västergötland och Hälsingland (von Schoultz 1949:6). Troligen användes ståndkistorna oftare för förvaring i hemmet än för resande, då benen gjorde dem mindre tåliga för transporter. De förekom både med och utan ornering och

Figur 4. Målad Cassone troligen tillverkad i Perugia omkring 1420–30, Victoria and Albert Museum. Foto: © Victoria and Albert Museum, London.

Figur 5 nedtill på sidan. Noa sittande på en kombination av kista och sittmöbel. Risinge gamla kyrka, Östergötland. Foto: Lennart Karlsson.

nådde sin konstnärliga höjdpunkt under 1400-talet vad gäller dekoren. De i Sverige bevarade som har plastiskt skuren dekor i gotiska former kan dateras från 1300-talets slut till 1500-talets början (Knutsson 2008:28). I Nordiska museet finns en kista från Säby kyrka i Småland som är av ståndkistetyyp, men som av dekoren att döma kan vara så sen som från 1600-talet (von Schoultz 1949:7). Dekortypen finns dock redan under medeltiden i England, så en bedömning enbart på stilistisk grund utgående från ornamentformer kan ibland vara vanskelig.

Kistmodellen har med andra ord levt kvar under drygt 500 år med relativt små förändringar. Dekoren är oftast centrerad till framsida och lock och motivet skuret i två eller tre olika bräddor som sedan lagts på varandra i stolparnas spår för att göra dekoren visuellt sammanhängande. Det är tydligt att bräddan från Mariakyrkan har legat mellan två andra bräddor då dess dekor är avskuren upptill och nedtill. Motivet utgörs av fem stycken spetsbågiga vimperger med geometriska ornament inskrivna i cirklar och omgivna av bladformer av olika slag. Den mellersta vimpergen är något lägre än de övriga och antyder motivets centrum och det faktum att det förmodligen har suttit en nyckelbricka ovanför (*fig. 6*).

I Nordiska museets samlingar finns en ornerad ståndkista som ursprungligen kommer från Fogdö kyrka i Södermanland (N.M. 106. 021) och i Historiska museets samlingar finns ett par hög- och senmedeltida ståndkistor bevarade. Speciellt två av dem är av intresse i detta sammanhang (SHM 4119). De inleddades i samlingarna 1869 från hospitalet i Vadstena och har tidigare tillhört Vadstena kloster (Hildebrand

Figur 6. Detalj av ornament på brädan från Mariakyrkan. Foto: Ola Myrin/SHMM.

1983:245). Där skall de ha stått i det rum som brukar benämnas Birgittas bönekammare. De är försedda med en elegant skuren ornering på framsidan och är båda tillverkade i samma konstruktion, men den ena har ändrats genom att de sidoplankor som utgjort benen vid något tillfälle har sågats av. Kanske har den stått direkt på ett jordgolv eller annan fuktig yta och drabbats av röta eller liknande? Konstruktionen i modellen utgörs av en långsida av stående plankor vilka sitter ihop med ett frontparti bestående av tätt liggande brädor som ligger i spår och har fästs i sidoplankorna med hjälp av tappar. Konstruktionen hålls ihop av tvärgående brädor på kortsidorna, vilka kan sägas ha samma funktion som smidesbeslagen haft på de äldre kistorna av samma modell. Högst upp på frontpartiet finns en nyckelskylt i smide och ett låsöverfall är fäst i locket, vilket är ornerat med större, nedsänkta passformer. Typen av kista med arkitektoniskt betonad dekor med vimperger, krabbor och korsblommor är enligt Franz Windisch-Graetz av nordtyskt ursprung och de aktuella möblerna har troligen influerats av Hansans starka kulturella inflytande i Norden (Windisch-Graetz 1982:199f). En kista av samma typ från omkring 1400 finns bevarad i Nationalmuseet i Köpenhamn. Denna är, liksom den ena av vadstenakistorna, ornerad med fabeldjur.

Den av de två kistorna som har helt bevarade sidostycken förefaller rent stilmässigt vara något äldre än den andra (*fig. 7*). Förutom fem snidade vimperger med kvinnliga hermfigurer och rundlar med stegrande djur så finns även snidade dekorer på sidobenen i form av fabeldjur med kvinnoansikten och vapensköldar med krönte initialer. Den andra kistan är lite mer robust både till utförande och stil och förefaller stilistiskt vara något yngre. Orneringen består av tre breda vimperger med krabbor och korsblommor och mellan varje vimperg finns torn med krenelerade avslutningar (*fig. 8*). Inuti varje vimperg finns cirklar med ornamentala dekorer inskrivna i fempass. På sidobrädorna är tre fempass inskrivna i cirklar med spetsiga bladformer i svicklarna.

*Figur 7 upptill. Ornerad ståndkista från Vadstena kloster med vapensköldar och fabeldjur.
Foto: SHM.*

*Figur 8 nedtill. Ornerad ståndkista från Vadstena kloster med arkitektonisk dekor.
Foto: SHM.*

Figur 9. Ornerad ståndkista i Gamla Uppsala kyrka. Foto: Pia Bengtsson Melin.

Under cirklarna är spetsbågar i olika höjd snidade, och i kombination med vimpergerna och torndekoren understryks den arkitektoniska uppbyggnaden av motivet och för tankarna till fasaden på en gotisk byggnad.

I Gamla Uppsala finns en kista av den här typen bevarad som även den uppvisar ett arkitektoniskt influerat motiv på dess frontparti. Här är dock motivet inte lika strikt uppbyggt som i de nyss nämnda kistorna, utan istället för vimperger så är motivet konstruerat av mindre, fönsterlika motiv som grupperade tre och tre tillsammans utgör ett större fönstermotiv (fig. 9). Sidostyckena är ornerade med stora rosor med små blad emellan sig. Den mer stiliserade dekoren i kombination med de stora rosorna antyder att kistan stilistiskt hör hemma mer i det sena 1400-talet eller tidiga 1500-talet, då denna typ av dekor förekommer på en mängd olika föremål i olika media vid denna tid. I kistans nederkant finns en dekorlist bevarad på ena sidan. Denna typ av list finns även på den nyss nämnda kistan i Köpenhamn.

Brädan från Mariakyrkan är helt klart ingående i samma stilistiska mönster som kistorna i Historiska museet och i Gamla Uppsala, men avviker ändå något i uttrycket. Av den bevarade dekoren att döma har motivet förmodligen varit mer renodlat ornamentalt. Den saknar också den strikt symmetriska och repetitiva uppbyggnaden i motivet som är så påtaglig hos de övriga tre. Kanske är detta en antydning om att kistan varit lokalt tillverkad efter samma tyska förebilder och inspirationsmönster men givits ett friare uttryck? Att två av de tre bevarade kistorna i Sverige kommer ur klostermiljö är intressant i sammanhanget. Mariakyrkan var ju dominikanernas kyrka och att kistan tillverkats i konventet för att användas där eller i kyrkan är högst sannolikt.

Attityden till fragmentariska föremål har varierat över tid och mellan olika ämnesområden. Inom arkeologin betraktas fragmentet sällan som en restprodukt av något trasigt, utan är ett föremål med egen autonom ställning som bärare av svar på frågor om tid, plats och kultur. Inom konstvetenskapen däremot ställs sällan dessa frågor till fragmentet, utan detta betraktas som ett brottstycke av något som gått oss förlorat, som en ofullständig del. Kanske bör vi istället betrakta fragmentet som en pusselbit och som den unika del som återstår av en förlorad helhet: en helhet som tack vare just fragmentet kan återskapas i tanke och tolkning, utifrån uttolkarens förförståelse, kunskap och förtrogenhet? Eftersom vi har ett antal bevarade kistor att jämföra med så kan vi relatera fragmentet till dessa. Vi kan genom komparativa analyser skapa oss en bild av den kista som en gång stod i Mariakyrkan och som vid okänd tidpunkt upphörde att vara en förvaringsmöbel och istället bröts ned och återanvändes som golvbräda. En bräda som av en slump återfanns, togs om hand och slutligen inlemmades i en museisamling där den över 100 år senare hittades av en museianställd som egentligen var på jakt efter ett helt annat föremål att skriva en artikel om.

Referenser

- ATA/RAÄ: Arkivalier och bilder rörande Mariakyrkan i Sigtuna, Uppland.
 SHM: Medeltidskatalogen.
 Dahlbäck, G. m.fl. 2010. Uppsala domkyrka. I: Skriftliga källor. Arkivbildning.
Sveriges kyrkor 227. Uppsala.
 Hans Hildebrand, H. 1983 *Sveriges medeltid: Tredje boken. De högste i samhället*. Malmö.
 Karlson, W. 1928. *Studier i Sveriges medeltida möbelkonst*. Lund
 Knutsson, J. 2008 "Medeltid". *Svenska möbler under 500 år*. Bengt Nyström (red).
 Stockholm.
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (KLNLM), "Kiste", Band 8: Judas—konfiskation.
 Malmö.
 Peringskiöld, J. 1719. *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova Illustrata*. Stockholm.
 von Schoultz, G. 1949. *Kistor*. Stockholm.
 Windisch-Graetz, F. 1982. *Möbel Europas. Von der Romanik bis zur Spätgotik. Mit einem Rückblick auf Antike und Spätantike*. München.

Summary

In 1905, St. Mary's Church in Sigtuna was restored by architect Agi Lindegren. When removing a buttress, a wooden board with carved ornaments was found underneath the floor. It was sold to the Museum of National Antiquities in Stockholm in 1906, assumed as a piece of a medieval chest. This conclusion seems accurate, both the size and ornaments of the board suggests that it once formed a part of the front of a medieval Hutch Chest. These were used during the Middle Ages as furniture, for storage and transport. The gothic tracery in the ornaments, give us a possible dating to the 15th century, an era when relief-carved hutches reached a peak in both quality and quantity. A comparative analysis of three chests preserved in Swedish collections proves this assumption. Two of the three chests have been used in a convent. This is interesting, as St Mary's was the church of the Domenican order. Perhaps our chest was made in the convent and used to hold the precious liturgical objects and books used in the convent church?